

J

MAGYAR BEJEGYZÉSEK
A M. N. MÚZEUM SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁRÁNAK
EGY ŐSNYOMTATVÁNY-KOLLIGÁTUMÁBAN.

SÁGI ISTVÁNTÓL.

A *Nemzeti Múzeum* könyvtára *Fraknói* Vilmos cz. püspök úr adományából legutóbb értékes ősnymotatvánnyal gazdagodott. Az *Inc. c. a. 960.* jelzésű kötet két munkát foglal magában. Az első *Michael de Ungaria* XV. századi magyar pálos szerzetes tizenhárom latin beszéde; terjedelme a₁—q₆ lap; a c₆ lap rongált. Az első oldalon — a mű címekeként — ez olvasható: Sermones tredecim universales Magistri Michaelis de ungaria incipiunt feliciter. A kolofon: Et sic est finis sit laus et gloria trinis. Impressum Argentine Anno domini MCCCCXCIII. A második mű csonka, nincs meg sem az első, sem az utolsó lapja és így nem ad fölvilágosítást sem szerzőjéről, sem pedig nyomtatása helyéről és évéről. Azonban megalapítható, hogy a könyv *Johannes Verdena* beszédeit foglalja magában. A meglevő rész a₁₁₁—i₁₁ lapig terjed, első lapján Sermones dñicales . . . dormi secure, vel dormi sine cura . . . olvasható. A két, bőrrel borított fatáblát három szíjppár köti össze. A kötés közel egykorú nyomtatással. A könyv 4-rét s a beszédek két oszlopban vannak nyomtatva *Michael de Ungaria*-nál is, *Verdena*-nál is.

Mind a két beszédgyűjteményben vannak bejegyzett magyar szavak; a két bekötési táblán, a két mű közé bekötött két levélen pedig magyar imádságok találhatók. Ezek teszik előttünk különösen értékessé az inkunabulumot.

Mind a két munka anyagot kívánt nyújtani a papoknak: themata vel fundamenta — a mint *Michael de Ungaria* előszavában olvassuk, — hogy változatosság legyen a pap beszédeiben s a nép meg ne unja az egyforma szónoklatokat. Tehát közvetve

a nép számára voltak írva — de latinul. A pap azonban nem latinul, hanem a nép nyelvén, magyarul mondta el ezeket a beszédeket; s hogy könnyítsen dolgán, odairta a lap szélére egy-egy latin szó magyar megfelelőjét. Így tett maga *Temesvári Pelbárt* is, midőn az *Aureum Rosarium*-ban nem is a lap szélére, hanem magába a szövegbe írta be a magyar szavakat.¹

Michael de Ungaria a XV. sz. első felében élt. *Laadi Jakab*-nak volt pártfogoltja, az ő költségén tanult Párisban két ízben is. Ebből és abból a körülményből, hogy 1387 óta a pálosoknak Sajóládon kolostoruk volt, nagy valószínűséggel következteti *Színnyei*,² hogy Sajólád környékére való volt és hogy ott is lépett a pálosok rendjébe. Egy könyvészeti kimutatás, melyet a XVIII. sz. közepén készített egy névtelen pálos, ezeket mondja róla: Michael Pannonius. Academicus Parisiensis et doctor theologiae. Floruit 1459. Edidit plura opuseula erudita . . . d) Varios sermones, praecipue ad capitula generalia spectantes.³

A könyvben a következő magyar imádságok vannak: az első bekötési táblán: Exordium serm[onis], a másodikon: Pofth sermonem, az első közbekötött lap első oldalán: 1. egy imádság utolsó sorai és 2. Ante Communionem, második oldalán: Post Communionem, a második közbekötött lap első oldalán: 1. Forma Benedictionis menfe és 2. Gratiarum actio, második oldalán: Precatio incipientis sua studia. Összesen hét és egy töredék.

Ha ezen imádságok korát meg akarjuk állapítani, a következő körülményekre kell figyelemmel lennünk. A kötés — a mint már említettük — a könyv nyomtatásával közel egykorú; az imádságok mind egy kéz írása és egy részük nem a könyvhöz tartozó, hanem közbekötött lapokra van írva. Gondolhatnánk arra, hogy ezek a lapok már meg voltak írva a könyvbe való bekötés előtt és tulajdonosuk csak belekötötte, de nagyon gyanussá teszi föltevésünk valószínűségét az, hogy míg a könyvbe irt bejegyzések között számos megcsonkított, addig itt a könyvkötő kése egy betűnyit sem vágott le. A dolog minden valószínűség szerint úgy áll, hogy a könyv tulajdonosa abból a czélből köttette közbe a

¹ *Szilády*: Temesvári Pelbárt élete 63. l.

² Magyar írók VIII. köt.

³ Közölve: *Vincze Gábor*: A pálosok irodalmi munkássága a XIV—XVIII. sz. Magy. Könyvszemle 1878. 21 s köv. l.

lapokat, hogy imádságokat írhasson rájuk. Tehát a bekötés után irattak a könyvbe a közbekötött lapokon levő imádságok. Ezt bizonyítja részben az is, hogy a bekötési táblákon is vannak ugyanettől a kéztől irt imádságok. De az is nagyon valószínű, hogy közvetlen a bekötés után irattak bele az imádságok, nem pedig pl. egy félszázad múlva. Bizonyítja ezt, hogy sehosem volt kénytelen a beíró régebbi írásra írni az imádságokat, — mondjuk, hogy egy megjegyzésre, vagy tollpróbára, a mi különösen a bekötési táblán gyakori szokott lenni. Találunk ilyeneket itt is, de csak az imádságok után írva.

A közbekötött lapok száma kettő. Az első mindjárt ezzel kezdődik: »azt te aldoth zent newed es epwlyonek az te zent egyházadban az en fele barátym«. Világos, hogy valamely imádság végső szavai. Az előtte való oldalon (Mich. de Ung. q₆β) nem találjuk ennek az imádságnak az elejét, mert ott félig elmosódott latin írás van. Tehát az így közbekötött két levélen kívül legalább még egynek kellett lenni.

Az imádságok nem eredeti alkotásai a beírónak, hanem másolatok, olyan formulárek, a milyenek nagy számmal el voltak mindig terjedve a kath. egyház papjai között. Az imádságok helyesírása bizonyítja, hogy másolatok. Pl. az imádságok egy részében következetesen *Crijstus* és *Crijtws*, egy imádságban *Xpus*, egyben pedig *Chrūs* van írva, *teftunkot*, *vjrunkot*, *zywnk(oth)nek*, de egy helyen *zywvoketh*. A Post Communio-ban ezt találjuk: *lakozal azyrt zentelyen mj bennunk*, — itt a *zentelyen* a másoló hibája e helyett *zentelen* (=szüntelen).¹

Lapszélékre irt magyar glosszák találhatóak mind a két műben; nagyobb számmal *Michael de Ungaria* könyvében. Ezek a bejegyzések nem egy kéztől származtak. Íróik kivoltáról nem tudunk semmit, valamint az imádságok beírójáról sem. A glosszák beírása idejét azonban — legalább nagy részükre nézve — körül-belül megállapíthatjuk. *Michael de Ungaria* nyomtatása éve 1494; a kötés nemsokkal későbbi; a könyvben pedig találunk olyan bejegyzett szavakat, a melyeket a könyvkötő megcsonkított. Nyilvánvaló, hogy ezek a könyv bekötése előtti időből valók, tehát mondhatjuk, hogy a XVI. század legelejéről. Ugyanehhez a csoportozhoz kell

¹ NySzót. *zenik*.

számítanunk azokat a bejegyzéseket is, a melyek nincsenek ugyan megcsonkítva, de betűtípusuk egyezik a megcsonkítottakéval. (Ezeket a közlésben az egyes szavak vagy az egész csoport után tett *a* betűvel jelzem.) A glosszák többféleképp vannak beírva: vannak olyanok, a melyek a sorokkal egy vonalban állanak a lap szélén, ezek egy részének az elejét vagy a végét vágta el a könyvkötő, pl. *Michael de Ungaria* a_3a : *faj borofsti . . . földj borof . . .*, $c_5\beta$: *. . . ý rekezte*; egy másik kisebb csoport oldalt van írva, ezeknél nem egy helyen ketté vannak vágva a betűk pl. *Michael de Ungaria* $l_5\beta$: *velekedem . . . vefedelem*. Vannak továbbá olyanok, a melyek latin megfelelőjükkel együtt vannak a lapszélekre írva, pl. *Verdena* $b_5\beta$: *Auftralis = dili zel, aquillo = fel zel*, s végre vannak olyanok, a melyek latin megfelelője nincs meg sem a szövegben sem a lapszélén, ilyenek *Michael de Ungaria* $f_3\beta$: *Ved eszedben magad: ember*, l_3a : *Czizma, Saru* és *Verdena* $f_8\beta$: *Sem Tuttam Sem Lattam*.

A magyar glosszákon kívül vannak latin bejegyzések is, legtöbbször a szövegben idézett írók nevei: Aristoteles, Moises, Isidorus, Beda, Gregorius, Ovidius stb. Ezek legnagyobb részének betűtípusa megegyezik a colophon után írt: Habet annos 125 betűtípusával. *Michael de Ungaria* $g_2\beta$ oldalán is van ilyen utalás: Augufti, erre egy későbbi kéz ráírta: *merészen, kezdeti, elej*. Ha már most az utalást 1619 körül írták (1494 + 125 = 1619), akkor a ráírt glosszák még későbbiek. Tehát ennyire különböző korból valók a bejegyzések.

Az imádságok és glosszák közlésére megjegyzem, hogy csak az imádságok megcsonkult szavait egészítettem ki (szögletes zárójelben), a glosszákéit nem, és pedig azért nem, mert egy részük úgyis világosan pótolható, más részüket pedig nem tudtam határozott bizonyossággal kiegészíteni. Az imádságokban előforduló két törlést zárójelbe tettem. A lapjelzésen csak annyit változtattam, hogy *Verdena* a_1 , a_{11} , a_{111} stb. jelzése helyett az egyszerűbb a_1 , a_2 , a_3 stb. jelzést használtam, továbbá mind a kettőben megjelöltem az első oldalt α -val, a másodikikat β -val.

Az első bekötési táblán ez az imádság olvasható:

[Isten]ben zerermes¹ Attýamfiay [ker]estýen nypek konyo-
roghýwnk [mi]nd nyayan az mý menyey zent [At]ýanknak hogy
legýen jrgalmas [e]s kegýelmes mý hozank az ew egýethlen egý
fiayrt az Crýftws jezofýrt es agya mýnekunk az ew zent lelkyth
mely vylagofýcha megh az mý elmýnknek setýtfýgyt es lagýcha
meg az mý kemýn zywnk(oth)nek kemýnfygyth hogy az ew fent
jgyýt meg erchwk es zywnkbe be foglalhafwk ew zent felfýgynek
Dýchýretýre mý nekwnk kedeg Jobulafunkra eft hogy ew zent
felfýge meg agya mýnd nyayan mý nekwnk mongýuk el az
konyorgo jmachagot kýth mý nekunk meg jra zent mat[e] lewe-
lýnek . . . mondwan mý atyan[k].

Aláírva: Exordýum serm[onis].

A tábla alsó sarkán: hozzad In hozza[m].

A második bekötési táblán:

[Őr]ök mýndenható wr jften mý vrwk jezus Xpusnak
dýchýo fýges zent atya ký vagý mýnden fetýtfýgnek kegýes meg
vylagofýtoya vylagofých² meg a mý fetýth zywonketh hogy az te
zent jgydeth halhafuk erthefuk tanulhafuk es zywnkbe be fog-
hafuk meg[i]s erthefuk te zent newednek dýchýretýre lelkunknek
wdhwofýgyre fele baratunknak jpuletire jgy týgy (vram) mý kegýes
atýank az te zent fýadýrt az mý vrwk Jeſus Xpusýrth vg legýen.

Aláírva: Posth sermonem.

Az első közbekötött lap első oldalán:

azt te aldoth zent newed es fpwlyonek az te zent egyhazad-
ban az en felebaratým.

Ante Communionem

Kegýelmes Crýftus Jezws bunos embereknek egýettlen egý
meg waltoya mý zegýn bwnofog býzwan az te kegýefýgedben
jarwllwnk elodbe vadolwan az mý bwneýnket melýeket výtettwnk
gondalatwnkba bezýdunkbe es Cýelekedetýnkben es kýrunk týge-
deth lýgy kegýelmes mýnekwnk es az te zent lelkedwel týztoých
meg az mý lelkunkot hogy lehefwnk týzta hayloký az te zent
teftednek és zent výrednek mýnd jgalagban es zentfýgben amen.

Az első közbekötött lap második oldalán:

Post Cumminionem

Kegýelmes Chrws jeſus egýettlen egý meg valtonk halat
Adunk teneked hogy az te zent teftedeth jrettwnk halara attad

¹ Tollhiba e h. zerelmes.

² A -d rag elmaradására l. *Simonyi* TMNy. I. 607.

es zent v̄yredeth jrtunk k̄y ontotad hoḡy m̄ynk ez orok halalbol k̄y zabadytanal es a orok jllettre megh zentelnil Soth meg anak felette az te zent testeded es zent v̄yredet m̄y nekwnk eledelul adad hogy te m̄y benunk és m̄y te benned jllnink lakoza! az̄yrt zentelyen m̄y benunk t̄yzt̄yeh̄yad az m̄y t̄estunkot es v̄yrunkot amen.

A második közbekötött lap első oldalán:

Forma Benedic(t)ionis menfe

M̄yndenható es jrgalmas vr jsten k̄y teremtetel es meg váltottal m̄ynket és jltech napon k̄ynt alḡy meg m̄ynket es ez eledeleket melyeket vēyendok vagywnk az m̄y vrunknak Cr̄yftus Jefusnak te zent f̄yadnak attala w m̄y attyank.

Gratiarum actio

M̄yndenható es jrgalmas vr jften m̄y jdes men̄yey zent att̄yank halat adunk te neked az te zent āyand̄yk̄ydyrt melyekkel m̄ynket moftan meg el̄ygeytetel az m̄y vrwnknak Cr̄yftus Jefusnak te zent f̄yadnak altala amen.

Aláírva: m̄y at̄yak (*sic!*).

A második közbekötött lap második oldalán:

Precatio incipientis sua studia

M̄yndenható es jrgalmas vr̄yften k̄y m̄ynket arra teremtetel okofagwal es ertelemwel hogy az te zent igidet meg erthefwk es meg tanulhafuk k̄yrvnk tygedet nevel̄yed m̄y benunk az te malaztodat es v̄ylagof̄yeh meg az m̄y elm̄ynket hogy tarthafwk meg azokat melyek tartoznak az te zent newednek t̄yzt̄ef̄ygyre es az m̄y fele baratunknak wdwof̄ygyre az m̄y vrwnk nak Cr̄yftus Jefusnak te zent f̄yadnak altala Amen.

Michael de Ungaria glosszái:

- a₁α: NB. Quidam Sceleratus Hereticus hunc librum in margine deturpavit (más kézzel:) et In aeternum sit Maledictus lurco.
 a₃α: ideota = tudatthlan (*a*), discipline = meg fen . . . vel meg v . . . (*a*), radix hedere = faj borofi . . . terrestis földj borof . . . (*a*).
 a₃β: ofcula = cfok, castitatis = tífztafagnak.
 a₇α: quia eos vident facere opposita doctrine sue = kozbe veteth t̄udoman (*a*).
 a₈α: vituperabilis = z̄ydal . . . (*a*).
 b₃α: Nabuchodonofor = Nagobod . . .
 c₄β: de obstetricibus = babafagra (*a*).

- c₅α: diuitiarum habundantiam = kazdagfa . . . (a) kazdag.
 c₅β: excludit = . . . ý rekezti (a).
 f₁β: Munka . . .
 f₃β: Vedeſzedben magad: ember:
 g₂α: complexionis = befoglalalás.
 g₂β: Ictu gladii = ütés, chapás, Audacter = meréſzen, initium = kezdeti, elej, ſagittarius = Nyílás, vltra metam, citra metam = ac czilkivül, azezil elöt.
 h₁α: Jefus Xps egý jgafagh . . . az ký mý ſegedelm . . . (a).
 h₅α: iniurioſa = Bozfúſágofs. Doloroſa = fajdalmás, iniurioſa et hoc ex peruerſitate iudicii = Gonofzságbol, viſzfzafordultságból.¹
 i₄α: Deutoronemii XXXII. Incaſſatus eſt dilectus, et recalcitrauit, incaſſatus, impiguatus, dilatatus. Dereliquit deum factorem ſuum = mikor megh hýzek es meg koueredek ellenem rugoldozek² meg koueredek meg hýzek es meg kazdagodek (a).
 i₈β: prosperitas = Szolghalathof.³
 k₂β: In primo adventu filius dei = fogantatafanel (a).
 k₉β: detractores = Ragalmazas.
 l₃α: Czizma Saru.
 l₅α: velekedem . . . vefedelem.
 l₇β: haborofagnak, zomorufagnak, nyaualyfagnak; vgýekezny, connubia = menyékezo, pferus = elquele . . . (a).
 l₈β: Latentium[?] = tudakozny, Imprudentiam = hýttfag,⁴ Retinentia = mertekletefyg (a).
 m₁α: conformis = egýenlo.
 m¹β: figit peges = . . . ragasztia, affectores = kiuanatoffagokot,, atramite veritatis = bizonifagnak utarul (a).
 n₇α: plana = Budofa auagy tywelgo Býwýn[?] keth vtha . . (a).
 n₇β: Lampreda = Czik.⁵
 o₃α: quaestionem = kerdýs (a).
 o₃β: notabilis = . . . fagnak (a).
 p₁β: . . . ecens = vý.
 q₆α: mer az embereknek.

¹ Jelentésére nézve l. NySzót.

² NySzót. 3) jelentésben.

³ NySzót. nincs.

⁴ NySzót.

⁵ NySzót. 1) jelentésben.

Johannes Verdena glosszái:

- b₃α:** Expergiscimini = fel ele . . . wlye . . . k (a).
b₃β: haznalatosfagnak (a).
b₄α: refugium = segýtthfýg (a).
b₅β: Aufralis = dili zel, aquillo = fel zel (a).
b₆α: Daud audentissimus = vakmerofýge.
c₃α: animal venenofum = Chepegetett¹ vad állat.
f₂α: jrigyf . . . emul . . . vel di . . . (a).
f₈β: . . . apostol; Sem Tuttam Sem Lattam.
g₂α: aquila = Keselü, falco = Golya.
g₃α: Leo papa.
h₁β: prauus = gonoz (a).
h₃α: Carduum illa herba = Szamar töuis.
i₃α: adiuuro vos = kyz . . . (a).

Mindössze ennyi az, a mivel ez az incunabulum nyelv- emlékeink gazdagításához járul. Nem sok és nem is nagyfontosságú, de mindenesetre megérdemli a figyelmet, mint a magyar nyelv- és szótártörténet egy adata.

¹ NySzót. 2) jelentésben.